

Atatürk Döneminde Sadabat Paktı Çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri İle İlişkileri

Kahraman GÜRBÜZ
Jandarma Genel Komutanlığı
kahramangurbuz@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-4680-7881

Araştırma Makalesi

DOI: 10.31592/aeusbed.1224394

Geliş Tarihi: 26.12.2022

Revize Tarihi: 20.03.2023

Kabul Tarihi: 28.03.2023

Atf Bilgisi

Gürbüz, K. (2023). Atatürk döneminde Sadabat Paktı çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ile ilişkileri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 330-349.

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan antlaşmalar yenik devletlere yönelik ağır yaptırımlar içermesi nedeniyle kalıcı bir barış ortamının tesis edilmesine imkân vermemiştir. Türkiye, Lozan sonrası dönemde Atatürk önderliğinde sosyal ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda gelişme gayreti içerisinde olmuş, dış politikada ise Lozan'da çözülemeyen sorunları çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Ayrıca tesis edilen dünya düzenini değiştirme arzusuyla hareket eden ülkelerin yayılmacı politikaları karşısında bağımsızlığını ve sınırlarını güvence altına almak istemiştir. Bu doğrultuda bölgesel işbirlikleri kurulmuş, uluslararası örgütlere üye olunmuş, milli menfaatlerin ancak barışçı ve gerçekçi politikalarla elde edilebileceği düşüncesiyle hareket edilmiştir. Ülke içerisindeki ayrılıkçı isyancıların komşu ülkeler tarafından desteklenmesinin önüne geçebilmek amacıyla bölge ülkeleri ile lüzum görülen antlaşmalar imzalanmış ve paktların kurulmasıyla ülke güvenliği tesis edilmiştir. Ortadoğu'da barış ve istikrarın sağlanması için sınır komşuları olan Irak ve İran ile bağımsızlık mücadelesi verdiği dönemde destek gördüğü Afganistan'la birlikte Sadabat Paktı'nı oluşturmuşlardır. Türkiye bu devletlere askeri, ekonomik ve sosyal alanlarda modernleşme konusunda örnek olmuş, benzer gelişmeleri bu devletlerin de sağlamasına yardımcı olmuştur. Bu çalışmada Atatürk döneminde Türkiye'nin Sadabat Paktı'na üye olan ülkelerle kurmuş olduğu ilişkiler arşiv belgeleri ve dönemin ulusal gazetelerinden istifade edilerek ele alınmış, ülkelerin dış politika uygulamaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sadabat Paktı, Türk dış politikası, İran, Irak, Afganistan.

Turkey's Relations with the Middle East Countries in the Framework of the Sadabat Pact in Atatürk Era

ABSTRACT

The treaties signed after the First World War did not allow the establishment of a lasting peace environment, as they included heavy sanctions against the defeated countries. In the post-Lausanne period; Turkey, under the leadership of Atatürk, made an effort to develop in social, economic, military and cultural fields and tried to solve the problems that could not be solved in Lausanne. In addition, Turkey wanted to secure its independence and borders against the expansionist policies of countries which were acting with the desire to change the established world order. In this direction, regional cooperations, becoming a member of international organizations have been established and it has been acted upon with the thought that national interests can only be achieved through peaceful and realistic policies. In order to prevent the support of neighboring countries to the separatist rebels in the country, necessary agreements with the countries of the region were signed and National security was established by founding pacts. In order to ensure peace and stability in the Middle East, Turkey, its border neighbors Iraq, Iran and Afghanistan, which supported Turkey during the struggle for independence, founded the Sadabat Pact together. Turkey has been an example to these countries in terms of modernization in military, economic and social fields and has helped these countries to provide similar developments. In this study, during the Atatürk period Turkey's relations with the countries that were members of the Sadabat Pact were handled by making use of archival documents and national newspapers of the period and the foreign policy practices of the countries were tried to be perused.

Keywords: Sadabat Pact, Turkish foreign policy, Iran, Iraq, Afghanistan.

Giriş

Türkiye, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte uluslararası ortamda devlet olarak meşruiyet kazanmıştır. Antlaşma sonrasında 1930 yılına kadar geçen süreç içerisinde Türkiye, iç siyasette yeni bir devletin sağlam temeller üzerine kurulması için gereken adımları atarken, dış siyaset alanında da Lozan'da çözüme kavuşturulamamış sorunları çözme gayreti içerisinde olmuştur. Atatürk,

bir devletin bağımsızlığı tehlikeye düşmediği, bir başka deyişle bir milletin yok oluş tehlikesiyle karşı karşıya kalmadığı sürece savaşa girilmesini bir intihar olarak görmüş, sorunların diplomasi yoluyla çözülmesi fikrini benimsemiştir. Bu fikrini de “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” ilkesi ile tüm dünyaya ilan etmiştir. Bu ilkenin amacı dünya barışının müşterek bir şekilde korunması, gerekirse devletlerin aralarında kuracakları işbirlikleri neticesinde örgütlenerek bu amaca hizmet etmesidir (Aras, 2010). Lozan’da çözülememiş sorunları da bu ilke çerçevesinde çözmek adına gayret göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra oluşan dünya düzeninden hoşnut olmayan devletler etki alanlarını ve sınırlarını genişletmek adına hazırlıklara başlamışlar ve bu doğrultuda bir dış politika izlemişlerdir. Çünkü savaştan sonra yapılan barış antlaşmaları ülkeler arasındaki sorunları çözmek yerine yeni sorunları ve anlaşmazlıkları beraberinde getirmiştir. Özellikle İtalya ve Almanya’nın mevcut düzeni değiştirmek isteyen ülkeler olarak öne çıktıkları bu dönemde, İngiltere ve Fransa ise düzenin değişmesine karşı olan tarafta yer almışlardır. Dünya düzeninin karmaşık bir hal aldığı ve yeniden şekillenmeye başladığı bu dönemde; bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve sınırlarını muhafaza etmek isteyen Türkiye, başta komşu ülkelerle dostluk ilişkileri kurmak istemiş, ilerleyen süreçte de bu ilişkileri imzalanan savunma ve güvenlik paktlarıyla daha sağlam temellere oturtmuştur. Türkiye’nin üye olduğu paktlardan ilki 9 Şubat 1934 tarihli Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya’nın dâhil oldukları Balkan Paktı, diğeri ise İran, Irak ve Afganistan’ın dâhil olduğu 8 Temmuz 1937 tarihli Sadabat Paktı’dır.

Sadabat Paktı’na üye olan ülkelerin, pakta üye olma gerekçelerinin yalnızca yayılcı politikalar izleyen emperyalist ülkelere karşı güvenliklerini sağlamak olduğunu söylemek doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Paktin imzalanmasıyla ülkeler aralarındaki sınır anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturmuşlar ve kendi sınırları içerisinde gerçekleştirilen ayrılıkçı isyanlara karşı ortak tedbirler alma konusunda anlaşmışlardır (Hale, 2003). Bu dönemde Türkiye Kürt isyanları nedeniyle oldukça fazla sıkıntılar yaşamıştır. Başta Musul sorununun çözüm sürecinde olmak üzere dış politikada fedakârlık yapmak zorunda kalmış ve rahat hareket edememiştir. Dolayısıyla ayrılıkçı örgüt, çete ve oluşumlara karşı ortak tedbir alınacağı hususu Türkiye açısından Sadabat Paktı’nın önemini çok daha fazla artırmıştır. Zira Türkiye’nin 1930’lu yıllarda mücadele verdiği bir başka dış politika konusu da Suriye ile dolayısıyla Fransa ile yaşadığı Hatay sorunudur. Musul sorununun İngiltere’nin istediği şekilde Irak lehine çözülmesinin önüne geçemeyen Türkiye, sınırları içerisinde Kürt isyanlarına karşı verdiği mücadele nedeniyle de İngiltere gibi dönemin en güçlü ülkelerinden biriyle savaşmak yerine, tercihini çok memnun olmasa da çözümden yana kullanmıştır. Hatay sorununun çözüm sürecinde de aynı sıkıntıları yaşamak istemediğinden, Sadabat Paktı’nın imzalanmasında öncülük etmiş, ciddi manada gayret göstermiş, taraf ülkelerin birbirleriyle yaşadığı sorunların çözümünde arabuluculuk ve hakemlik yapmıştır. Sadabat Paktı’nın taraf ülkelere bir diğer katkısı da pakta giden süreçte aralarında yaptıkları çeşitli antlaşmalarla ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmiş olmalarıdır. Bu çalışmada; Türkiye’nin Sadabat Paktı’na üye olan ülkelerle Atatürk döneminde kurmuş olduğu ilişkiler arşiv belgelerinden de istifade edilerek ele alınmış, uluslararası ilişkilerde ülkelerin dış politika uygulamaları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Atatürk Dönemi Türkiye-İrak İlişkileri

Irak, “Mezopotamya” olarak adlandırılan coğrafyada kurulmuş, sulak ve bereketli topraklarıyla stratejik bir öneme sahip ve tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir ülkedir. Yirminci yüzyılda en önemli zenginlik kaynaklarından biri olarak kabul edilen petrol kaynakları nedeniyle küresel güçler tarafından hedef olarak seçilen ülkelere birisi olmuştur. Yüzlerce yıl Türk ve Osmanlı hâkimiyetinde kalan Irak, Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere’nin işgaline uğramıştır. Bölgede 1917 yılında başlayan İngiliz hâkimiyeti, savaş sonrasında manda yönetimi adı altında 1932 yılında Irak’ın bağımsız bir devlet olarak Milletler Cemiyeti’ne kabulüne kadar devam etmiştir. Irak etnik ve mezhepsel farklılıkların oldukça fazla olduğu bu nedenle sürekli siyasi istikrarsızlıklarla karşı karşıya kalmış bir ülkedir (Bostancı, 2020). Emperyalist devletler bölgede etkin olabilmek adına özellikle ülkenin kuzey kesiminde yaşayan Kürt nüfusu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış ve günümüzde de kullanmaya devam etmektedir. Geçmişte İngiltere ve

Sovyetler Birliği tarafından uygulanan politikaların benzerinin günümüzde de ABD ve Rusya tarafından uygulanmaya çalışıldığı söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda Türkiye ile İngiltere arasında çözüme kavuşturulamayan sorunlardan birisi Musul sorunudur. Bu sorun Türkiye-Irak ilişkilerinin 1926 yılına kadar İngiltere'nin de etkisiyle olumsuz bir havada seyretmesine neden olmuştur. Türkiye, Irak ve İngiltere arasında 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da imzalanan Türkiye-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk Antlaşması'nın ardından, Türkiye her iki ülkeyle de ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Irak'la dostluk ilişkileri gelişme gösterince, 1928 yılına gelindiğinde karşılıklı elçiler atanmıştır. Ülkeler arasındaki ilişkiler daha sağlıklı bir şekilde kurulmaya başlamıştır (Koçsoy, 1999). Kral Faysal, Osmanlı ordusunda bir subay olarak görev almış olan Neşet Bey'i Ankara büyükelçisi olarak atayarak iki ülke arasındaki dostluk ve işbirliğinin daha da güç kazanmasını hedeflemiştir (Yeniçeri, 2006).

Kral Faysal İngiliz manda yönetimi sürecinde dört temel konu doğrultusunda dış politikaya yön vermiştir. Bu konular; İngiltere ile Arap devletleri arasında dostluğun kurulması, Irak'ın tüm Ortadoğu devletleri ile iyi komşuluk ilişkileri geliştirmesi, Suriye devleti ile federal birliktelik oluşturmak ve Irak ile Filistin'in bağımsızlıklarını kazanmalarını (Koçsoy, 1999). 1927 ve 1930 yıllarında yapılmış olan antlaşmalarla Irak'taki İngiliz manda yönetimi devam etmiş, 1932 yılında imzalanan antlaşma ile Irak Milletler Cemiyeti'nin üyesi olmuştur (Arı, 2012). Ancak İngiltere ile aralarında yaptıkları antlaşmalar gereği ekonomi, eğitim, sanayi ve mali konularda alınacak olan kararlarda İngiliz danışmanlar belirleyici olmuş, o tarihe kadar İngiliz Yüksek Komiserliği bünyesinde görev alan personel, İngiliz Elçiliği adı altında görev almaya devam etmiştir (Kasalak, 2007). Buradan da anlaşılacağı üzere her ne kadar manda yönetimi sona ermiş görünse de İngiltere'nin Irak üzerinde sahip olduğu önemli etki son bulmamıştır. 1927 yılında petrol üretiminin yabancılar tarafından gerçekleştirilmesi Irak'ta milliyetçilik duygularını ateşlemiş olsa da bu sadece İngiltere ile manda antlaşmasının iptali ile sonuçlanmış, İngiltere Irak'ın tam anlamıyla bağımsızlığına izin vermemiştir. Suriye'yle federal birliktelik ve Filistin'in bağımsızlığı konularında da olumlu herhangi bir gelişme yaşanmamıştır. Dolayısıyla Irak dış politika konularında istediği sonuçları elde edememiştir.

Uluslararası ortamda barışçıl bir politika izleyen Türkiye, Irak ile 1926 yılında imzalanan antlaşma sonrasındaki süreçte iyi ilişkilerini sürdürmüştür. Bunun neticesinde Kral Faysal 1931 yılında Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmiş, İngiliz politikalarından duyduğu rahatsızlığı ve Atatürk'e olan hayranlığını ifade etmiştir (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri [B.C.A.] 30-10-0-0 / 258-740-7). Bu ziyaret sonucunda 8 Temmuz 1931'de iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, özellikle ticaret alanda ilişkilerin artırılması hususlarına vurgu yapan ortak bir bildiri yayınlanmıştır (Kasalak, 2007; Milliyet, 9 Temmuz 1931). Ziyaret sürecinde Irak Kralı Faysal, Türkiye'de görmüş olduğu hüsnükabulden dolayı oldukça memnun kalmış, bu memnuniyetini ülkesine döndükten sonra da dile getirmiştir (B.C.A.30-10-0-0 / 258-740-20). 1932 yılına gelindiğinde ise, uzun süre Sovyetler Birliği ile ilişkisini bozmamak amacıyla cemiyete üye olmak istemeyen Türkiye, Sovyetler Birliği ile sağlanan uzlaşmanın ardından aldığı davet sonrasında 18 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur (Alantar, 2001; Milliyet, 19 Temmuz 1932). Sonrasında 3 Ekim 1932 tarihinde de Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin kabul edilmesi Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır (Milliyet, 5 Ekim 1932).

Irak'ta 1925 Anayasası her ne kadar Arapça, Türkçe ve Kürtçe dillerinde yayınlanmış olsa da hiçbir etnik gruba yer verilmemişti. Ancak 1931 yılında yayınlanan Mahalli Diller Kanunu'nda resmi dil Arapça olsa da, Kerkük ve Erbil gibi Türk nüfusunu fazla olduğu yerleşim yerlerinde yargılamalarda ve ilkokullarda verilen eğitimde Türkçe'nin kullanılması kararlaştırılmıştır (Demirci, 2003). Irak bu sayede, Milletler Cemiyeti'ne üyelik sürecinde yerine getirilmesi gereken şartlardan birisi olan azınlık haklarına riayet konusunda önemli bir adım atmıştır. Dolayısıyla Irak'ın bu kanunu çıkarmasının altında yatan gerçek neden; azınlık haklarına, diğer bir ifadeyle insan haklarına duyduğu saygı değil, ulusal çıkarları doğrultusunda Milletler Cemiyeti'ne üye olma şartını yerine getirmektir. Türkiye açısından bakıldığında, kanunun hangi gerekçeyle ve ne amaçla çıkarıldığı önemli değildir. Önemli olan Irak Türkmenleri'nin kendi dillerinde eğitim alabilmelerinin kültürlerini muhafaza edebilmelerine

imkân verecek olmasıdır. Ayrıca adalet karşısında ana dillerini kullanabilmelerinin, kendi hak ve hukuklarını daha rahat arayabilmelerini sağlayacak olmasıdır. Bu nedenle Türkiye söz konusu kanunun çıkarılmasını hem Irak Türkmenleri hem de Türkiye-Irak ilişkileri açısından önemli bir kazanım olarak değerlendirmiş ve memnuniyetle karşılamıştır. 1932 yılına gelindiğinde Türkiye ile Irak arasında devam ettirilen iyi ikili ilişkilerin çeşitli antlaşmalarla pekiştirildiği görülmektedir (B.C.A. 30-10-0-0 / 259-741-2). Bunları sıralayacak olursak;

- Karşılıklı barış ve huzuru devam ettirmek ve suçluların iade sürecini düzenlemek amacıyla 9 Ocak 1932 tarihinde İade-i Mücrimin Muahedenamesi imzalanmıştır.
- İki ülke arasındaki dostu ilişkileri sürdürmek ve her iki ülke vatandaşlarının ve şirketlerinin karşılıklı ikametlerini ve ticaret yapabilmelerini kolaylaştırıcı düzenlemeler yapabilmek amacıyla yine 9 Ocak 1932 tarihinde İkamet Mukavelesi imzalanmıştır.
- Ülkeler arasında gerçekleştirilecek ticaretin usul ve esaslarını belirlemek amacıyla 10 Ocak 1932 tarihinde Ticaret Muahedenamesi imzalanmıştır (Canatan, 1996; Cumhuriyet, 10 Ocak 1932).

Irak hükümetinin iki ülke arasında yapılan antlaşmalardan duyduğu memnuniyet Başbakan Sait Nuri'nin Irak Meclisinde yapmış olduğu konuşmadan açıkça anlaşılmalıdır (B.C.A. 30-10-0-0 / 259-741-4). Yapılan antlaşmaların yürürlüğe girmesiyle ilişkilere olan katkısı ülkeler arasında gerçekleştirilen yazışmalara yansımıştır. Bunun en önemli örneklerinden birisi, Irak'ın kuzeyinde bulunan kürt aşiretlerinden biri olan Barzan Aşireti'nin Irak hükümetine karşı başlattığı, Barzan ayaklanması olarak adlandırılan isyan sürecinde Irak hükümetinin Türkiye'den yardım talep etmesi ve Türkiye'nin bu talebe karşılık vermesidir (B.C.A. 30-10-0-0 / 259-741-10 ve 11). Antlaşmalarda dikkati çeken en önemli konu Irak'ta yaşayan Türkmenlerden bahsedilmemiş olmasıdır. Bunun nedeni Irak'ın, Türkiye'nin Türkmenler konusunda hak talep edebileceği ihtimalini her zaman göz önünde bulundurmasıdır. Türkiye açısından bakıldığında da Türkmenler konusu gündeme getirilerek iki ülke arasında gelişmekte olan ilişkilerin zarar görmesinden endişe edilmiş olmasıdır. Türkiye, dönemin şartları gereği Türkmenler konusunu Irak'ın iç meselesi olarak görmüş ve konuya bu hassasiyetle yaklaşmıştır. Türkiye ile Irak arasında iyi ilişkiler devam ederken, Irak'ta İngiliz manda yönetiminin son bulmasını isteyen Irak milliyetçi kesiminin artan baskıları sonucunda, Irak Hükümeti 30 Mayıs 1932 tarihinde bir bildirge yayınlamıştır. Irak'ta manda yönetiminin sona erdiğini ilan eden bu bildirge aynı zamanda Irak'ın bağımsızlık bildirgesi olarak kabul edilse de bu bağımsızlık kâğıt üzerinde kalmaktan öteye geçememiştir (Kasalak, 2007; Kaymaz, 2005). Irak'ta yaşayan Türkmenler için de oldukça önemli hususlar içeren bildirgede;

- Taahhütlerin temel kanun olarak kabul edildiği, hiçbir kanun veya tüzükle çelişemeyeceği,
- Din, dil ve ırk ayrımı yapılmaksızın ülkedeki tüm insanların yaşam ve özgürlüklerinin korunacağı, kanun önünde aynı medeni ve siyasi haklara sahip eşit vatandaşlar olarak kabul edilecekleri,
- Kişisel hak ve özgürlükler konusunda da insanların istedikleri şekilde dinlerini yaşayabilecekleri, basın-yayın ve toplantı faaliyeti yapabilecekleri, mahkemelerde kendi ana dillerini kullanabilecekleri,
- Tüm vatandaşların kendi inançları doğrultusunda hayır kurumları ve eğitim kurumları açabilecekleri,
- Irak Hükümeti tarafından ana dili Arapça olmayan vatandaşlara ilkokullarda kendi dillerinde eğitim görebilme imkânının sağlanacağı, Türk veya Kürt nüfusun çoğunlukta olduğu yerleşim yerlerinde resmi dil olan Arapçanın yanında Türkçe veya Kürtçe dillerinin de kullanılacağını ve bu dilleri bilen memurların görevlendirileceği taahhüt edilmiştir.

Bildirgede verilen taahhütlerin Milletler Cemiyeti garantisinde olduğu hususu da yer almıştır. İçerik açısından bakıldığında gayet barışçıl ve demokratik ilkeler çerçevesinde, vatandaşları arasında ayırım yapmayan bir anlayışla hazırlanmış olan bildirge uygulamada karşılık bulamamıştır. Örneğin Türkmen memurlar taahhüt edildiği gibi Türkmen nüfusun yoğunlukta olduğu bölgelerde değil farklı yerleşim yerlerinde görevlendirilirken, Arap ve Kürt memurlar Türkmen yerleşim yerlerinde

görevlendirilmişlerdir. İlkokullarda Türkçe eğitim dili olarak kullanılacağı taahhüt edilmişken, Türkçe dersi yabancı dil statüsünde haftada sadece bir saat verilmiş ve bu uygulama da 1937 yılında kaldırılmıştır (Şimşir, 2004). Türkiye ile Irak arasında tesis edilmiş olan iyi ilişkiler 1937 yılında imzalanan Sadabat Paktı'na kadar ülkelerin iç siyasetlerinde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle inişli çıkışlı bir şekilde ilerlemiştir. Kral Faysal'ın ölümünün ardından 1933 yılında yerine geçen oğlu, babasının benimsemiş olduğu dış politika anlayışını sürdürerek Türkiye ile olan iyi komşuluk ilişkilerinin devam ettirilmesi hususuna önem vermiştir. Kral Faysal'ın ölümünden sonra içerde karışıklıklar ve isyanlar artmıştır. Özellikle Asurîler Irak'ın bağımsızlığına giden süreçte, kendilerini güvence altına almak için özel bir statü talebiyle Milletler Cemiyeti'ne başvurmuş, olumlu sonuç alamayınca da Irak hükümetine karşı isyan hareketine girişmişlerdir. Irak Ordusu tarafından 1933 yılı Ağustos ayında yapılan operasyonda isyan kanlı bir şekilde bastırılmış, yaklaşık üç bin kadar Asurî'nin hayatını kaybettiğine dair iddialar öne sürülmüştür (Kaymaz, 2007).

1933 yılına gelindiğinde oldukça şiddetlenen Asurî isyanı (Marr, 2012) ve akabinde 1935 yılında çıkan Kürt isyanı Irak ordusu tarafından zorlukla bastırılmıştır. İsyancıların bastırılması ordunun halk nezdinde itibarını ciddi manada artırmış, ülke siyasetinde de söz sahibi olmasına neden olmuştur. İsyancıların bastırılması sürecindeki başarısından dolayı ulusal kahraman ilan edilen General Bekir Sıtkı, ordunun ülke siyaseti üzerindeki etkisini kullanarak 1936 yılında gerçekleştirdiği darbeyle Genelkurmay Başkanlığı'na almış, bir Türk olan Hikmet Süleyman'ın da başbakan olarak atanmasını sağlamıştır (Marr, 2012; Tripp, 2007) İngiliz düşmanlığı ile Türkiye ve Almanya'ya karşı duyduğu yakınlık nedeniyle Bekir Sıtkı 1937 yılı Ağustos ayında, Irak ordusu içerisinde bulunan Arap milliyetçileri tarafından öldürülmüştür. Sonrasında Hikmet Süleyman istifa etmek zorunda kalmış (Tripp, 2007) ve yönetim İngiliz yanlısı Nuri Said'in eline geçmiştir. Bu olayların yaşandığı süreçte; Türkiye 1934 yılında Balkan Paktı'nı, 1936 yılında da Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni imzalamış, Irak ise 1936 yılında Arabistan ile 1937 yılında da Yemen ile Arap Birliği konusunda anlaşmışlardır.

Bekir Sıtkı ve Hikmet Süleyman yönetiminde Irak, Türkiye ve İran ile de ilişkilerini geliştirmiştir. 1937 yılı Temmuz ayında İran'la sınır anlaşmazlığı sorununu çözüme kavuşturmuş, Türkiye, İran ve Afganistan ile birlikte Sadabat Paktı'nı imzalamıştır (Marr, 2012). İngiliz yanlısı, Türkiye karşıtı politikaların en önde gelen ismi olan Nuri Said'in yönetimi ele aldığı dönemlerde ise Irak'taki Türkmenler çeşitli şekillerde baskılarla karşılaşmışlardır. Devlet yönetiminde etkin konumlara gelememiş, olanlar da konumlarını kaybetmişlerdir. Türkmen nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelere Kürt yöneticiler görevlendirilmiş, işletilen petrol şirketlerinde Ermeni, Asurî ve Kürtler etkin konumlarda istihdam edilirken, Türkmenler yalnızca işçi olarak alınmış ve bölgede Türk düşmanlığı sürekli olarak aşılanmıştır (Koçsoy, 1999).

Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkileri

Afganistan, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan), İran ve Pakistan'ın ortasında denize kıyısı bulunmayan bir ülkedir. Dağlık ve sarp coğrafyası, toplumun çok çeşitli etnik yapısı, insanlar arasındaki dil ve kültür farklılıkları tarih boyunca merkezi siyasi otoritenin ülke genelinde kontrolü sağlamasını olumsuz yönde etkilemiştir. Ekonomik açıdan sürekli yoksulluğun pençesinde kalmış bir ülke olan Afganistan, Birinci Dünya Savaşı'na kadar İngiltere ve Rusya'nın nüfuz mücadelesine giriştiği bir ülke olmuştur. Bağımsızlığını kazandığı 1919 yılından bugüne kadar da ülkedeki siyasi ideoloji, etnik ve dini kimlik farklılıklarından kaynaklanan sorunlar emperyalist devletler tarafından istismar edilmiş, ülkede asayiş, huzur ve sükûnet sağlanamamıştır. Tarih boyunca birçok devlet tarafından işgal edilen ve istilaya uğrayan Afganistan, günümüz dünyasında da dış müdahalelerin yaşanmaya devam ettiği bir devlet konumundadır (Görgen, 2022).

Atatürk dönemindeki Türk-Afgan ilişkilerinin temeli 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalanan Dostluk Antlaşması'na dayanır. Bu antlaşma iki ülke arasında oluşturulan bir savunma ittifakı ve her alanda işbirliğini öngörmekteydi. Antlaşma on maddeden oluşmaktadır. Birinci maddesine göre, ülkeler karşılıklı olarak birbirlerinin bağımsızlıklarını tanımışlardır. İkinci maddede, doğu uluslarının kuruluşlarına, uyanışlarına, bağımsızlıklarına ve özgürlüğüne vurgu yapılmıştır. Antlaşmanın yedinci maddesinde; Türkiye'nin Afganistan'a eğitim alanında destek vermek adına

subay, öğretmen ve doktor göndereceği hususu yer almaktadır (Dilan, 1998). Antlaşmada savunmaya ilişkin dikkati çeken nokta ise, ülkelerden birine herhangi bir saldırı yapılması durumunda diğer taraf kendine de saldırı yapılmış gibi görecekti. Bu antlaşma Türkiye'nin uluslararası alanda imzalamış olduğu ilk siyasal antlaşma olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Antlaşmanın diğer bir özelliği de sömürgecilik ve emperyalizm karşısında iki ülke arasında imzalanmış ilk ittifak anlaşması olmasıdır (Soysal, 2000). Antlaşmanın yürürlüğe girmesi ile birlikte taraflar arasında diplomatik ilişkiler de ilerlemeye başlamış, Fahrettin Paşa Türkiye'nin Kabil Büyükelçisi olarak atanmıştır (Saray, 1981).

Lozan Antlaşması'ndan sonraki süreçte iki ülke ilişkileri 1921 Antlaşmasının ışığında gelişmiş ve Türkiye'nin Afganistan'a gönderdiği kültürel ve askeri yardımlarda ciddi bir artış gerçekleşmiştir. Bu dönemde Afganistan Emiri Amanullah Han, ülkesindeki eğitim ve modernleşme çalışmalarına destek bulabilmek ve değişik ülkelerin katkılarına sağlamak amacıyla 1927 yılı Aralık ayında geniş çaplı bir yurt dışı gezisine başlamıştır. Bu gezide, İngiltere, Rusya, Almanya, Belçika, İsviçre ve Mısır'da çeşitli ziyaretler gerçekleştirmiş ve görüşmeler yapmıştır. Amanullah Han 1928 yılı Mayıs ayında da Türkiye'yi ziyaret ederek Atatürk ile görüşmüş, görüşmede Kurtuluş Savaşı yıllarında kendisine ve ülkesine büyük yakınlık gösteren, destek olan Afgan Kralına dostluk ve samimiyetlerinin bir göstergesi olarak kılıç hediye eden Atatürk, her şeyden önce güçlü bir ordu kurması tavsiyesinde bulunmuştur (Börklü, 1999; B.C.A., 30-18-1-1 / 28-25-19). Türkiye ile Afganistan arasında 25 Mayıs 1928 tarihinde Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmış, antlaşmanın ilk maddesinde ülkeler arasında ebedi bir dostluk kurulacağına dair karar alınmıştır (Gönlübol, Vd., 1982). Ayrıca bu antlaşmada; iki devletin düşmanlarına karşı birlikte hareket edeceği, ülkelerin kalkınmalarının sağlanması için ellerindeki imkânları karşılıklı olarak en etkin şekilde kullanmaları, birbirlerine her konuda yardımcı olmaları konusunda mutabık kalınmıştır. Bunun göstergesi olarak da Türkiye Cumhuriyeti; başta askeri alan olmak üzere, bilim ve hukuk alanında yetişmiş personel ile imkânlar ölçüsünde silah ve teçhizat gönderme konusunda taahhütte bulunmuş ve bu taahhütlerini çok vakit geçirmeden yerine getirmiştir (Börklü, 1999; B.C.A. 30-18-1-1 / 21-69-16).

Amanullah Han ülkesine döndükten kısa bir süre sonra ülkesindeki isyanların kontrol edilemez bir boyuta ulaştığını görmüş, Atatürk'ün güçlü bir ordu kurması tavsiyesine uyarak çalışmalara başlamış ve Türkiye'den bu konuda yardım talebinde bulunmuştur. Türkiye de Kazım Orbay başkanlığında bir askeri heyet göndererek çalışmalara destek olmaya başlasa da, özellikle din adamları ve muhafazakâr kabilelerin başlattığı iç isyanlar kontrolden çıkmış ve bir başarı elde edilememiştir. Bunun sonucunda Amanullah Han ülkesini terk etmek zorunda kalmış yerine 1928 yılı Kasım ayında kardeşi İneyatullah Han geçmiştir. İneyatullah Han'ın da başarısız olmasının ardından iktidar, muhafazakâr unsurların temsilcisi Habibullah Kalakani'nin eline geçmiştir. Kalakani ülkenin tamamında net bir hâkimiyet kuramamış, sert uygulamaları nedeniyle toplumda ciddi tepkiler almaya başlamıştır. Bunun yanı sıra hanedan soyuna mensup Musahibin ailesinin üyeleri iktidarı ele geçirmek için Kalakani'ye karşı mücadeleye girişmişlerdir. Ailenin en büyük üyesi olan ve Amanullah Han döneminde Savunma Bakanırken görüş ayrılıkları nedeniyle Paris Büyükelçiliğine gönderilmiş olan Nadir Şah'ın ülkeye dönmesiyle birlikte mücadele daha da güç kazanmış ve nihayetinde Nadir Şah iktidarı ele geçirmiştir (Runion, 2007; Şahin, 2007). Nadir Şah iktidarında Türkiye ile Afganistan arasında her hangi ciddi bir sorun yaşanmamış olsa da ülkede Amanullah Han destekçilerinin halen etkili olmaya çalıştıkları bir dönemde devrik lider Amanullah Han'ın Türkiye ziyaretleri rahatsızlık yaratmıştır. Ancak din adamları ve muhafazakârları ürkütmeden Amanullah Han'ın reformlarını yeniden uygulanmaya başlandığı bu dönemde Türkiye'nin Afganistan'a olan desteği de devam etmiştir. Nadir Han Türkiye ve Almanya ile yakın ilişkiler kurmuş, modernleşme sürecinde bu iki ülkenin de ciddi katkıları olmuştur. İngiltere ve Rusya'ya karşı dengeli bir politika izleme gayreti içerisinde olmuştur. Nadir Han 1933 yılı Kasım ayında düşmanları tarafından öldürülünce yerine oğlu Muhammed Zahir Şah geçmiştir (Armaoğlu, 2000). Zahir Şah babasının İngiltere ve Rusya arasında bir denge kurarak yürüttüğü dış politika anlayışını devam ettirmiştir. Bu dış politika anlayışı Afganistan'ı bu iki güçlü devletin kontrolünden ve hâkimiyetinden uzak kalmasını sağladıysa da Afganistan'ın yalnız kalmasına neden olmuştur. Bu dönemde İran'la yaşanan sınır anlaşmazlığı da Afganistan için ayrı bir sorun olmuştur (Börklü, 1999). Bu sorun Türkiye temsilcisi Fahrettin Paşa'nın başkanlık ettiği üçlü heyetin arabuluculuk girişimleriyle son bulmuştur (B.C.A., 30-10-0-0 / 258-734-6).

Türkiye, Afganistan'ın Milletler Cemiyetinde ve uluslararası alanda yerini almasında büyük katkılarda bulunmuştur. Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne kabul edilmesinde Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ciddi manada çaba sarf etmiş ve bu çabalar neticesinde 27 Eylül 1934 tarihinde Afganistan Cemiyete üye olmuştur. Ayrıca, 1930'lu yıllarda Afganistan'da büyükelçi olarak görev alan Memduh Şevket Esendal'ın yürüttüğü çalışmalar, hukuk müşavirliği yapan Mehmet Ali Dağpınar'ın eğitim alanındaki katkıları (Börklü, 1999), ülkeye gönderilen uzmanların üstün çabaları sonucu iki ülke arasındaki ilişkiler ciddi manada gelişme göstermiştir. Memduh Şevket Esendal Afganistan'da yürüttüğü çalışmalar ve Afganistan'ın gelişimine sağladığı katkılar neticesinde, Afgan Kralı başta olmak üzere neredeyse tüm devlet yetkilileriyle iyi ilişkiler kurmayı başarmış, ülkede en çok saygı gören büyükelçi konumuna gelmiştir. Bu sayede Türkiye'nin Afganistan üzerindeki etkisi de önemli ölçüde artmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde 1934 yılında Fahrettin Altay'ın Afganistan'a, 1936 yılında Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han'ın Türkiye'ye gerçekleştirdikleri ziyaretler de büyük ölçüde etkili olmuştur. Bu ziyaretler sürecinde iki ülke liderleri arasında da dostluğu pekiştiren yazışmalar yapılmıştır.

Sonuçta, aynı dönemde aynı kaderi paylaşan iki devlet olarak Türkiye ve Afganistan aralarında işbirliği ve iyi ilişkiler tesis ederek birbirlerine faydalı olmaya çalışmışlardır. Özellikle Amanullah Han zamanında liderler arasında kurulan samimi diyalogun da etkisiyle Türkiye, Afganistan'ın modernleşmesine hem öncülük etmiş hem de ciddi manada katkıda bulunmuştur. Türk hükümeti tarafından Afganistan'a gönderilen konusunda uzman görevliler Afganistan'da oldukça başarılı hizmetlerde bulunmuşlardır. Özellikle askeri ve tıp alanları başta olmak üzere hukuk ve eğitim-öğretim alanlarında Afganistan'ın gelişmesinde önemli hizmetlerde bulunmuşlardır (B.C.A. 30-10-0-0/258-733-26). Türk uzmanlar, Afgan yetkiler başta olmak üzere tüm Afgan halkının sevgisine ve saygısına mazhar olmuşlardır. Türkiye'nin Afganistan'da icra ettiği bu faaliyetler, bölgede etkin olmak isteyen batılı ülkelerin ciddi manada dikkatini çekmiş, Türkiye ile rekabete girişmelerine neden olmuştur (B.C.A. 30-10-0-0/258-734-3). Atatürk döneminde çok ciddi gelişme gösteren dostluk ilişkileri sonraki süreçte de devam ettirilmiştir.

Atatürk Dönemi Türkiye-İran İlişkileri

İran, geçmişten günümüze göç ve ticaret yolları üzerinde bulunan konumu nedeniyle, birçok siyasi ve askeri mücadeleye sahne olmuştur. Yirminci yüzyılın başından itibaren uluslararası güç mücadelelerine temel teşkil eden petrol ve doğalgaz kaynakları zengin bir ülke olarak, özellikle İngiltere ve Rusya tarafından stratejik bir hedef olarak görülmüştür. İran, 1920'li yılların başından 1979 yılına kadar geçen süre zarfında Pehlevi Hanedanlığı iktidarında kalmıştır. Ülkede uygulanan modernleşme çalışmalarıyla; farklı etnik kimliğe, mezhebe, kültüre sahip toplum yapısından, merkezi otoriteye bağlı, tek dili ve kültürü olan bir ulus devlet yaratılmaya çalışılmıştır. Bir taraftan ülkedeki modernleşme çalışmaları ve emperyalist devletlerin ülkeye nüfuz etme politikaları, diğer taraftan gelenekçi, radikal din adamlarının, köktendincilerin toplum üzerindeki baskıcı ve yönlendirici tutumları, İran'ın sürekli çatışma ve yönetim kargaşası içerisinde kalmasına neden olmuştur (Sarıkaya, 2012). Türkiye'de 1920 yılı Nisan ayında Atatürk'ün liderliğinde yeni bir rejime geçişin temelleri atılmaya başlamışken, İran'da da 1921 yılı Şubat ayından itibaren Rıza Han yönetiminde yeni bir rejime geçiş süreci başlamıştır. Her iki devlet de tüm kurum ve kuruluşlarıyla tam bağımsızlıklarını kazanmış birer ulus devlet olmak gayesiyle hareket etmişlerdir. 1923 ile 1925 yılları arasında Türkiye-İran ilişkileri her iki ülkenin de birbirlerine karşı tam bir güven içerisinde olamamaları nedeniyle orta düzeyde ilerlemiş, yakın ilişkiler kurulamamıştır. Bu dönemde İran'la ilişkiler arzu edilen seviyede kurulamamış olsa da Türkiye İran'la dostça ilişkiler kurmanın yararlı olacağı düşüncesiyle hareket etmiştir. Çünkü kurulacak iyi ilişkilerle İran'ın siyasi varlığının korunması hususunun, Türkiye'nin bölgedeki çıkarları ile örtüştüğü değerlendirilmektedir. Türkiye İran'ın parçalanmasına neden olacak, dolayısıyla İngiltere ve Rusya'nın çıkarlarına hizmet edecek politikalarından kaçınmıştır (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, 2012).

Atatürk 16 Ocak 1923 tarihinde İzmit'te gazetecilerle yaptığı basın toplantısında, Rıza Han ile ilgili olumsuz açıklamalarda bulunmuştur. Buna rağmen, Türkiye Rıza Han'ı İran'ın siyasi birlikteliğini tesis ederek toprak bütünlüğünü koruyabilecek bir kişilik olarak görmüş, ona göre bir

tutum belirlemiş, ne çok yakın ne de çok uzak ilişkiler içerisinde olmuş, ülke yönetimine ilişkin söylediği her söz, ortaya koyduğu her tutum ve davranış dikkatle takip edilmiştir. Rıza Han da bu süreçte, Türkiye'ye karşı mesafeli bir duruş sergilemiş ve ülkede yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Örneğin Lozan Barış Antlaşması sürecinde Türk Hükümeti'nin ortaya koyduğu tutum ve davranışları takdir etmiş, bunu da 6 Eylül 1923 tarihinde Atatürk'e gönderdiği telgrafta belirtmiştir (Şimşir, 1981). 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'de cumhuriyet rejimine geçildiğinin ilan edilmesi İran'da büyük bir yankı uyandırmış, İran'da da aynı rejim değişikliğinin gerçekleştirilmesi tartışılmaya başlanmıştır (B.C.A. 30-10-0-0/260-753-40). Türkiye'nin Tahran büyükelçisi olarak görevlendirdiği Muhittin Paşa da bu süreçte Rıza Han'ı ziyaretlerinde bu konu ile ilgili teşvik edici söylemlerde bulunmuş, Rıza Han'ın cumhuriyet fikrine sıcak baktığını görmüştür (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001). Ancak, Türkiye'deki rejim değişikliği beraberinde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiği hususunu getirdiği için başta din adamları olmak üzere halkın büyük bir bölümünde şüpheyle karşılanmıştır. Her ne kadar Türkiye'de Sünni halifelğin kaldırılması Şii din adamlarınca desteklenir gibi görünmüş olsa da halkın büyük bir çoğunluğu bunu devletin dinsizleştirilmesi olarak görmüştür. Dolayısıyla Rıza Han'ın ülkesinde başlattığı cumhuriyetçi akım kuvvetli bir direniş ve tepkiyle karşılanmıştır. Sonuçta bu tepkilerin önünü alamayan Rıza Han, Şii anlayışın İran'da merkezi olarak kabul edilen Kum şehrine gitmiş, burada yayınlamış olduğu bir bildiriyle cumhuriyet rejimine geçişe karşı olduğunu kamuoyuna ilan etmiştir (Çetinsaya, 2000). Böylece İran'da cumhuriyet rejimine geçiş girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Türkiye, İran'da cumhuriyet rejimine geçilmemiş olsa da Rıza Han'ın 1926 yılı Nisan ayında Şah olmasını, İran'da sağlam bir devlet yönetiminin tesis edilmesi olarak değerlendirmiş ve olumlu karşılamıştır. Türkiye, İran'ın da Irak benzeri bir sömürge devleti haline gelmesini istememiş, Rıza Şah'ın iktidarı elde bulundurmasını desteklemiştir. 1924 yılında ortaya çıkan Nasturi ve sonrasında Şeyh Sait isyanı Türkiye'yi zor duruma düşürmüş, dış politikada çözülmesi gereken sorunlar mevcutken içeride isyancılara karşı mücadele edilmek durumunda kalınmıştır. İsyanların bastırılma sürecinde İran'a kaçan isyancılar Türkiye-İran sınırına yakın bölgelerde bulunan Kürt gruplarla birlikte tekrardan toplanıp isyan hareketini sürdürmeye çalışmışlardır. Türkiye bu durumu engellemek adına İran sınırına ciddi ölçüde askeri yığınak yapmak durumunda kalmıştır. Bu süreçte Musul'u ne olursa olsun elinde tutmak isteyen İngiltere Kürt isyancıları desteklemiş ve Musul konusunda Türkiye'nin elini zayıflatma çabası içerisinde olmuştur. Özellikle İran toprakları içerisinde yaşayan Kürt aşiretlerin de isyanlara müdahil olması için gayret göstermiştir. İngiltere'nin bu tutumunun Türkiye ile İran arasındaki sınır anlaşmazlığını daha da çözümsüz kılmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Yaşanan olaylar karşısında Türkiye İran'dan isyancılara kesinlikle yardım edilmemesini istemiştir (Saray, 1981). Ancak İran'ın Kürtlere bakış açısı farklı olduğundan Türkiye'nin bu talebine olumlu bir karşılık vermemiş, bu da özellikle sınır hattında isyanların devam etmesine sebebiyet vermiş ve ülkeler arasında karşılıklı itham ve protestolara neden olmuştur (Gönlübol ve Sar, 1990). 1926 yılından itibaren her iki ülke tarafından Kürtlere karşı izlenen politikadaki farklılık iyiden iyiye ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye Van'ın güney bölgesinde isyancı Kürtlere karşı bir askerî harekât yaparken, İran'ın Kürt Aşiret Reisi Simko ile yakın ilişkiler içerisine girmiş olması bunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca İran'ın ülkesinde yaşayan Kürtlere yönelik uygulamakta olduğu silahsızlandırma girişimini terk etmiş olması ve iç politikasında Kürtlere daha önce sağlanmış olan ayrıcalıklara geri dönmüş olması da diğer göstergelerden kabul edilebilir. İran'ın Kürtlere yönelik bu tarz politikalarının temelinde Kürtleri kendi tarafına çekerek Türkiye ile yaşadığı sınır sorununda avantaj elde etmek ve Türkiye'den ülkesine gelen isyancı Kürtler aracılığıyla bölgedeki demografik yapıda kendi lehine değişiklik meydana gelmesini sağlamak yatmaktadır (Çetinsaya, 1999). İran'ın başta Simko'ya kurduğu ilişkiler olmak üzere Kürtlere karşı izlediği politikalar Türkiye'yi son derece rahatsız etmiştir. İran izlemiş olduğu politikalar sonucunda, bölgede kurulması muhtemel bağımsız bir Kürt devletinin kendi kontrolünde olmasını sağlamak istemiş ve bu sayede komşu ülkeler olan Türkiye ve Irak'a karşı bölgede üstünlük elde etme düşüncesinde olmuştur. Türkiye bu nedenle İran'a karşı hem siyasi baskılarını artırmış hem de ekonomik açıdan çeşitli yaptırımlara başvurmuştur. Bu yaptırımlar gümrük vergilerinin artırılması, İran'ın Türkiye üzerinden yaptığı ticarete transit eşyaya vergi uygulamakla başlamıştır (Çetinsaya, 1999).

Ülkeler arasında yaşanan bu anlaşmazlıklar ve gerginlikler her iki tarafa da zarar vermeye başlamış, sonunda taraflar aralarındaki sorunları çözüme kavuşturmak maksadıyla görüşmelere başlamışlardır. Bu görüşmeler 22 Nisan 1926 tarihinde Tahran'da yapılan Dostluk ve Güvenlik Antlaşmasıyla sonuç vermiştir. Antlaşma metnini Türkiye adına Memduh Şevket Esenal, İran adına ise Başbakan Muhammed Ali Furugi imzalamışlardır. İmzalanan bu antlaşmanın beş yıllık bir süre boyunca yürürlükte kalacağı belirtilmiştir. Dostluk ve Güvenlik Antlaşmasıyla, ülkeler arasındaki barışın devam ettirileceği, ilişkilerin dostluk temelinde geliştirileceği, ülkelerden her hangi birine başka ülkeler tarafından bir saldırı düzenlenmesi durumunda diğerinin tarafsızlığını koruyacağını taahhüt etmişlerdir. Ayrıca, birinin aleyhine kurulmuş olan herhangi bir ekonomik ya da siyasi ittifaka üye olmayacaklarını, kendi iç politikalarında yaşamış oldukları görüş ayrılıklarına ve ülkelerindeki mevcut rejim karşıtı olan gruplara, toplumlara, kişilere diğer ülkenin destek vermeyeceği gibi kendi ülkeleri içerisinde de diğerinin aleyhinde her hangi bir faaliyete izin vermeyeceklerini kabul etmişlerdir. Antlaşma imzalandıktan üç gün sonra 25 Nisan 1926 tarihinde, Rıza Şah ihtişamlı bir törenle İran tacını giymiş ve İran'da Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur. Antlaşma sonrasında iki ülke ilişkilerinde kayda değer bir gelişme ve yakınlaşma olmuştur. Türkiye bölgenin huzur ve güvenliğinin daha geniş çaplı tesis edilmesi için, İran'la yaptığı antlaşmanın bir benzerinin İran ile Sovyetler Birliği arasında da yapılmasını istemiştir. Ancak İran'ın 1921 yılında iki ülke arasında imzalanmış olan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasında, Sovyetler Birliğine tanınmış olan müdahale hakkından duyduğu rahatsızlık ve ülkeler arasında süregelen güvensizlik yeni bir antlaşma yapılması hususunun çok da kolay olmayacağını göstermiştir. Bu nedenle iki ülke arasındaki sorunların giderilmesine yönelik Moskova'da yapılan görüşmelerde katkıda bulunmak isteyen Türkiye, Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey'i 1926 yılı Temmuz ayında Rıza Şah'ın temsilcisi olarak görüşmeleri yürüten Timurtaş'a eşlik etmesi için görevlendirmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001). İran ile Sovyetler Birliği arasında yapılan görüşmeler bu dönemde Türkiye basınında geniş yer bulmuştur. Görüşmelerin olumlu sonuç vereceği hatta Sovyetler Birliği, İran ve Türkiye arasında ortak bir güvenlik antlaşmasının yapılabileceğine dair yazılar çıkmıştır. Görüşmeler sonunda ülkeler arasında iddia edildiği gibi üç taraflı bir antlaşma yapılamamasının dışında, Sovyetler Birliği ile İran arasında da herhangi bir antlaşma imzalanamamış, görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Türkiye ile İran arasında yaşanmakta olan sınır anlaşmazlığı konusunun 22 Nisan 1926 tarihinde imzalan antlaşma ile kesin çözüme kavuşturulamamış olması sınır olaylarının devam etmesi iki ülke arasında dostluk ilişkilerinin geliştirilmesine engel olmuştur (Uçarol, 1987). Bu tarihten sonra Türkiye'de yaşanan Kürt isyanları ve isyancıların İran'a kaçmaları, Türkiye'nin isyancıların İran tarafından desteklendiğini düşünmesine neden olmuş, İran'ın Kürtleri kışkırttığı kanaati hâsıl olmuştur. Özellikle Kürt aşiretlerin sınır bölgesinde yaptıkları eylemler ve bu eylemleri önlemek adına Türkiye'nin icra ettiği harekâtlar sınır ihlallerini beraberinde getirmiş, sınırın nereden geçtiği konusunda ihtilaflar yeniden gündem olmuştur (Çetinsaya, 1999).

16 Mayıs-17 Haziran 1926 tarihleri arasında yaşanan Ağrı İsyanı bu örneklerden biridir. İsyân, Yusuf Taso isimli bir Kürt eşkıyanın destekçileri ile birlikte Ağrı'nın Muson Bucağı Kalecik köyünden çaldığı hayvanları Ağrı dağına götürmesiyle başlamıştır. Bu isyanı bastırmak için Türk birlikleri, 17 Mayıs günü asilere yönelik harekâta başlamış, çatışmalar sürerken İran'daki Kızıldaş ve Sakanlı Aşiretleri isyancılara destek vermeye başlamış, bu nedenle harekât başarısız olmuş ve isyan bastırılmamıştır. Harekâtın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından bölgeye takviye birlikler gönderilmiş ve 15-17 Haziran tarihleri arasında icra edilen yeni bir harekât neticesinde isyan bastırılmış, asiler İran'a kaçmak durumunda kalmış ve bölgede asayiş yeniden tesis edilmiştir. İsyân sonrası asilerin İran'a kaçması ve İran'ın buna tepkisiz kalması Türkiye'yi ziyadesiyle rahatsız etmiştir. Türkiye bölgede meydana gelen Kürt isyanlarını sonlandırmak amacıyla 1927 yılında genel af kanunu çıkarmıştır. Bu süreçte af kanunu ile isyancıların kışkırtıcı hareketleri engellenmeye çalışılırken diğer taraftan da sıkıntılı görülen yerleşim yerlerini kontrol altında tutabilmek amacıyla bölgeye askeri sevkiyat yapılmış ve birlikler olayların çıkabileceği bölgelerde tertiplenmişlerdir. İsyân hareketinin tam anlamıyla bastırılmadığı Ağrı bölgesinde ciddi bir askeri yığılma yapılmıştır. Daha önce isyancılara karşı Ağrı bölgesinde yapılan askeri harekât neticesinde, isyancılar İran'a kaçmak zorunda kalmış harekât sonunda kesin bir sonuç elde edilememiştir. Kesin sonuçlu bir harekât icra etmek maksadıyla kolordu seviyesinde bir operasyon icra edilmesi planlanmış ve operasyon 10 Eylül 1927'de 9.Kolordu tarafından icra edilmeye başlanmıştır. Ancak arazi yapısının zorluğu, bölgede

yeteri kadar birliklerin su kaynağının olmayışı birliklerin yorgun düşmesine neden olmuş ve isyancılar tümüyle etkisiz hale getirilememiştir (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, 2012).

Türkiye bir taraftan bölgede askerî harekâtlar icra ederken diğer taraftan da diplomatik kanaldan İran'ı, sınırdaki isyancılara karşı daha etkili tedbirler alma konusunda uyarmıştır. Bu tedbirlerin başında da Kürt isyancıların Türk birliklerinden kaçarak İran'a sığınmalarının önlenmesi amacıyla sınırın kapatılması hususu gelmektedir. Türkiye ile İran arasında diplomatik görüşmeler devam ederken ve ilişkilerin düzelmesi umut edilirken, Ekim ayında İran'dan gelen bazı Kürt Aşiret mensupları Doğubayazıt'taki bir Türk birliğine saldırmış ve bir grup Türk askerini esir ederek İran'a götürmüştür. Bu olay neticesinde Türkiye İran'dan, on gün içerisinde Türk askerlerinin iade edilmesini ve İran'a sığınmak isteyen Kürt asilere izin verilmemesini içeren bir nota vermiştir. İran bu taleplerden ilkinin yerine getirmiş, ancak sığınma konusuyla ilgili talebi; sınırın dağlık oluşu, bu nedenle kontrolünün zor oluşunu gerekçe göstererek yerine getirmemiştir. Türkiye de karşılık olarak Tahran Büyükelçisini geri çekmiştir. Bunun üzerine gerginleşen ilişkileri düzeltmek isteyen İran, Furugi'yi özel temsilci olarak Ankara'ya göndermiştir. Türk Hükümeti İran'a yapmış olduğu hatanın kabul edilemez olduğu mesajını vermek ve politikalarında Türkiye lehine ciddi bir değişikliğe gitmesini sağlamak amacıyla Furugi'yi soğuk bir şekilde karşılamıştır. 23 Ekim 1927 tarihinde, taraflar arasında gerçekleşen görüşmede Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve Tahran Büyükelçisi Memduh Şevket Bey temsil etmiştir. Yapılan görüşmelerde Türkiye İran'dan Kürt isyancıların İran'a kaçmalarının engellenmesini ve iki ülke arasındaki sınır hattının hukuki bir temele oturtulmasını talep etmiştir. Türkiye, iki ülke arasındaki sınırı belirleyen 1913 yılında Osmanlı Devleti ile Kaçar Hanedanı arasında yapılmış olan protokolün hukuki bir temelini olmadığını düşünüyor, mevcut sınır hattında kendi lehine bazı değişikliklerin yapılacağı yeni bir anlaşma ile sınırın belirlenmesini istemiştir. Türkiye'nin sınır ihlalleri yaparak İran'a sığınmış olan Kürtlere yönelik askeri müdahalelerine karşı çıkan İran bu talepleri kabul etmemiştir. Ayrıca İran'ın, Türkiye'nin sınır hattının yeniden belirlenmesi hususundaki talebinin Azerbaycan'la arasındaki tarihi bağın ve ortak amaçların canlandırılması için bir adım olarak görmesi de yeni bir anlaşmaya sıcak yaklaşmamasına neden olmuştur (Çetinsaya, 1999). Taraflar ortak bir noktada buluşamayınca görüşmeler sona ermiş ve Furugi başkanlığındaki İran heyeti Türkiye'den ayrılmıştır. Ancak iki ülke arasındaki sınır anlaşmazlığını çözüme kavuşturabilmek amacıyla 1928 yılı boyunca aralıklarla müzakerelere devam edilmiştir.

İki ülke arasındaki sınır anlaşmazlığı ile ilgili bir çözüm elde edilememiş olsa da siyasi ve ekonomik konularda ilişkilerin geliştirilmesi adına çeşitli adımlar atılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda 15 Haziran 1928 tarihinde 22 Nisan 1926 tarihli Dostluk Antlaşmasına ek olacak iki maddelik bir protokol imzalanmıştır. Söz konusu protokolün birinci maddesine göre; ülkelerden birisine yönelik herhangi bir saldırı olması halinde diğer taraf saldırıyı önlemeye çalışacak, bunda başarılı olamazsa tarafların çıkarlarına uygun bir tutum içerisinde olacaktır. Bu sayede, 1926 yılındaki antlaşmada yer alan dayanışma ifadesi daha anlamlı bir hal almıştır. Protokolün ikinci maddesi ise iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ile ilgilidir. Özellikle taşımacılık ve ticaret alanında taraflar arasında serbestçe transit geçişe izin verilmesi hususunda düzenleme yapılmasına, iletişim kanallarının sürekli açık tutulmasına karar verilmiş, her iki ülke işbirliği yapılacak olan alanlarla ilgili uzman personel görevlendirecektir (Soysal, 2000). Ülkeler arasında ilişkilerin geliştirilmesi adına yapılan bu protokol, Kürt aşiretlerin sınır hattında gerçekleştirdikleri eylemleri durdurma konusunda katkı sağlamamıştır. 1929 yılına gelindiğinde bölgede Kürt isyancıların eylemlerinin bir türlü son bulmaması üzerine Türkiye, İran'ı uzun zamandır devam eden sınır sorununun nihai bir çözüme kavuşturulması amacıyla bir antlaşma yapmaya razı etmiş ve 9 Nisan 1929 tarihinde antlaşma imzalanmıştır. Antlaşma neticesinde sınır sorununu ortadan kaldırmak amacıyla taraflardan temsilcilerin ve uzmanların katılacağı bir komisyon oluşturulmuş ve çalışmalara başlanmıştır. Sonrasında 1930 yılının yaz aylarında başlayan Ağrı isyanı komisyonun çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Üçüncü Ağrı İsyanı olarak adlandırılan isyan hareketi 1930 yılının yaz ayları boyunca bastırılmamış, ancak Eylül ayı ortalarında diğer isyan hareketlerinde olduğu gibi isyancıların sınır hattını geçerek İran'a sığınmaları ile bastırılabilmiştir. İsyan hareketlerine karşı operasyon düzenleyen Türkiye, İran'ın sınır hattında yeterli tedbir almayarak isyancıları desteklediğini ileri sürmüştü ve İran'ı sınır güvenliği konusunda tedbir almaya zorlamıştır. İran Hükümeti ise mevcut

arazi koşullarının oldukça zorlayıcı olması nedeniyle sınır tam anlamıyla bir güvenliğin alınmasının güçlüğünü ifade etmiştir. Türkiye'nin özellikle sınır ötesinde icra ettiği operasyonların sınır ihlali olduğundan bahisle hukuksuz olduğunu iddia etmiştir (Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, 2012).

Türkiye, İran tarafının arazi koşullarının güçlüğü temelinde yapmış olduğu savunmasına istinaden, sınırın etkin bir şekilde kontrolünün sağlanması amacıyla sınır hattının Ağrı Dağı'nın tamamının Türkiye'de kalacak şekilde belirlenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu sayede zorlu coğrafi koşullar konusunun gündemden düşürülmesi hedeflenmiştir (Şimşir, 1981). İran tarafı Türkiye'nin bu teklifini kabul etmemiş, buna karşılık sınır hattında birlikte değil ancak koordineli operasyonlar icra edilebileceği teklifinde bulunmuştur. Bu teklifi destekler mahiyette sınır hattında bazı ek tedbirler alma yoluna gitmiştir. Türkiye'nin Üçüncü Ağrı İsyanına yönelik gerçekleştirdiği operasyonlar esnasında, Ağrı Dağının sahip olduğu stratejik önem bir kez daha ön plana çıkmıştır. Ağrı Dağı tümüyle Türkiye sınırları içerisine katılmadıkça, isyancılar sınırdan İran tarafına kaçmaya devam edecek ve kesin sonuçlu bir harekât yapılamayacağı anlaşılmıştır. Bu nedenle Türkiye, Küçük Ağrı Dağını işgal etmiş ve isyanı bu sayede bastırabilmiştir. İşgal etmiş olduğu arazinin karşılığında İran'a sınır kontrolü bakımından stratejik olmayan belli bir miktar tarım arazisini vermeyi teklif etmiştir. Türkiye'nin bu teklifini kabul etmeyen İran tarafı, iki ülke arasındaki sınırın 1913 yılında yapılmış olan İstanbul Protokolüne göre devam etmesi gerektiğini bildirmiştir. Türkiye söz konusu protokolün dönemin yetkili organlarınca onaylanmadığını gerekçe göstererek geçerli kabul edilemeyeceğini, dolayısıyla protokolde belirlenen sınır hattına bağlı kalmanın anlamsız olduğunu ileri sürmüştür. Aslında İran'ın Türkiye'nin teklifini reddetmesinin temel nedeni 1913 protokolünde belirlenmiş olan sınırın Şattülrap nehri üzerinden geçmesi ve bu hususun Irak karşısında İran lehine sonuçlar ortaya çıkarması, İran tarafının sınır konusunda ileri sürdüğü tezine dayanak teşkil ediyor olmasıdır. Türkiye'nin sınır sorununun çözümü adına yapmış olduğu diplomatik girişimleri sonuçsuz kalmış, bölgede icra ettiği operasyon esnasında işgal ettiği arazi kesimini terk etmeyerek bu konudaki ısrarcı tutumunu devam ettirmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2001).

Nihayetinde 1931 yılı yaz aylarında, taraflar arasında yeniden görüşmeler yapılmış ve sınır sorunu ile ilgili bazı konularda bir mutabakata varılmıştır. Mutabakata göre Ağrı Dağı'nın tümüyle Türkiye'de kalmasına karşılık Türkiye, Kotur ve Bezirgân yakınlarındaki iki araziyi İran'a vermeyi kabul etmiştir (Çetinsaya, 1999). Yaşanan bu gelişmeler neticesinde, Türk Hükümeti taraflar arasındaki sınır sorununun çözümüne ve sınırın tam anlamıyla kontrol edilebilir hale getirilmesine vermiş olduğu önemi göstermek adına 17 Ocak 1932 tarihinde Tefik Rüştü Bey ile Hüsrev Bey'i görüşmeleri yürütmek adına İran'a göndermiştir. Heyetler arasında görüşmeler devam ederken stratejik öneme haiz bir arazi parçasının hangi tarafta kalacağı konusunda bir pürüz çıkmış ve görüşmeler tıkanmıştır. Bu tıkanıklığı aşmak adına Tefik Rüştü Bey, Atatürk'ün de onayını alarak diplomatik bir hamle yapmış ve İran Şahı'nın hakemliğinde sorunun çözülmesi teklifinde bulunmuştur. Bu hamleyi şaşkınlıkla karşılayan İran tarafı teklifi kabul etmiş ve sorun Şah'ın devreye girmesiyle çözüme kavuşturulmuştur. Neticede Türkiye ile İran arasında uzun bir süredir devam eden sınır sorunu başta olmak üzere, yaşanan sorunları çözüme kavuşturmak adına 23 Ocak 1932 tarihinde "Türkiye ile İran Hudut Hattının Tayinine Dair İtilafname" ve "Türkiye ile Tahran Arasında Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Muahednamesi" antlaşmaları imzalanmıştır (B.C.A. 30-10-0-0/230-547-9; Milliyet, 23 Ocak 1932).

Ülkeler arasında sınır hattını belirleyen antlaşma üç maddeden müteşekkildir. Birinci maddesinde sınır hattının nereden geçtiği detaylı bir şekilde açıklanmış, Ağrı Dağı tümüyle Türkiye'ye bırakılırken Van dolaylarındaki Kotur arazisinin belli bir bölümü İran'a bırakılmıştır. İkinci maddesinde, belirlenen sınır hattını arazi ortamında netleştirmek üzere her iki ülkeden ikişer temsilcinin katılacağı bir komisyon oluşturulması ve komisyonun 1932 yılı Haziran ayında toplanması kararlaştırılmıştır. Üçüncü maddesinde ise, Antlaşmanın onayı hususunda hükümler yer almıştır. Aynı tarihte imzalanmış olan "Uzlaşma, Adli Tesviye ve Hakem Muahednamesi" isimli antlaşma ise yirmi altı maddeden oluşmakta ve taraflar arasında ortaya çıkacak sorunların, barışçıl yollarla nasıl çözümleneceği hususlarını içermektedir (Soysal, 2000). Yapılan bu antlaşmalar neticesinde, Türk-İran

ilişkilerinde Ağrı İsyanı'nın neden olduğu olumsuz durum ortadan kalkmış ve ilişkilerin seyri yeniden arzu edilen seviyeye gelmiştir.

İki ülke arasında ilişkilerin düzelmesi neticesinde, 5 Kasım 1932 tarihinde Ankara'da, "Dostluk Antlaşması" ve "Emniyet, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır (Milliyet, 6 Kasım 1932). Dostluk Antlaşması ile ülkeler arasında bozulmayacak bir barışın tesis edileceği, samimi ve devamlı bir dostluğun kurulacağı vurgulanmıştır (B.C.A. 30-10-0-0/261-758-2). Karşılıklı olarak görevlendirdikleri diplomatların "en çok gözetilen devlet" kuralından faydalanmaları (B.C.A. 30-10-0-0/261- 758-5), ticaret, gümrük ve ikamet izinleri hususlarında yeni antlaşmalar ve kolaylaştırıcı düzenlemeler yapılması kararlaştırılmıştır. Aynı tarihte imzalanan Emniyet, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşmasının girişinde ise, amacın iki ülke arasında oluşturulan dostluk bağlarının güçlendirilmesi, siyasi ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi olduğu vurgulanmıştır. Antlaşmanın maddelerinde ise ülkelerin tarafsızlık yükümlülüklerinin yanı sıra saldırmazlık yükümlülüklerinin de olduğu, taraflardan her hangi birisine bir saldırı olması durumunda tarafsızlığın yanı sıra nasıl bir tutum sergileneyeceği belirtilmiş ve ülkeler en kısa süre içerisinde aralarında gerçekleştirecekleri ekonomik işbirliği koşullarını düzenleme konusunda mutabık kalmışlardır (Soysal, 2000). Sonrasında, Rıza Şah 10 Haziran-6 Temmuz 1934 tarihleri arasında Türkiye'ye yirmi yedi günlük bir ziyaret gerçekleştirmiş, gittiği her şehirde büyük ilgiyle karşılanmıştır (Akşam, 13 Haziran 1934). Hem Rıza Şah hem de Mustafa Kemal milliyetçi duyguları ön planda tutan ülkelerinde modernleşme yanlısı yenilikler gerçekleştiren liderlerdir. Ziyaret esnasında liderler arası ilişkiler de gelişmiş Şah'ın bildiği tek yabancı dil olan Türkçe iletişim dili olmuştur (Akşam, 17 Haziran 1934). Rıza Şah ziyaret süresince, gerçekleştirilmiş devrimlerden ciddi manada etkilenmiş, modernleşmenin, yeniliklerin ve toplumsal dönüşümün kendi ülkesinde bu hız ve etkide gerçekleştiremediklerini ifade etmiştir.

Rıza Şah'ın Türkiye'ye gerçekleştirmiş olduğu ziyaret ilişkilerin gelişmesine ciddi manada katkı sağlamıştır. İran uluslararası ortamda Türkiye'ye olan desteğini açıkça ortaya koymuş, Milletler Cemiyeti Konseyi geçici üyeliği için yapılan seçimde Türkiye lehine adaylıktan çekilmiş ve Türkiye'nin kazanması için gayret göstermiştir (Çetinsaya, 1999). Türkiye-İran ilişkilerinin iyi seviyede oluşu ülkelerin komşularıyla olan ilişkilerinde de önemli rol oynamalarına neden olmuştur. Bunun en dikkat çeken örneği de İran ile Afganistan arasında yaşanan sınır sorununda Türkiye'nin hakem tayin edilmiş olmasıdır. Türkiye; İran ve Afganistan hükümetleri arasında sınır sorununu çözümü adına toplanan komisyona Fahrettin Altay'ı hakemlik yapması için görevlendirmiş ve sorun 1935 yılı Kasım ayında çözüme kavuşturulmuştur (B.C.A. 30-10-0-0/261-760-9).

Sadabat Paktı'na Giden Süreçte Türkiye

Türkiye, İran ve Irak ilişkilerinin iyi bir seviyede sürdürüldüğü 1930'lu yıllarda, Mussolini liderliğindeki İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki yayılmacı politikaları, ülkeleri daha yakın ilişkiler kurmaya ve işbirliği içerisinde hareket etmeye sevk etmiştir. İtalya, Milletler Cemiyeti kararlarına rağmen Habeşistan'ı işgale başlamış (Cumhuriyet, 4 Ekim 1935), durumu endişeyle karşılayan Türkiye kendisini, başta komşu ülkeler olmak üzere doğulu devletlerle bir savunma ve güvenlik paktı oluşturmak suretiyle tedbir almak durumunda hissetmiştir. 1930 yılı Haziran ayında bağımsızlık elde eden Irak da, Türkiye ve İran ile daha güçlü temeller üzerinde ilişkilerini geliştirmek niyetinde olmuştur. Bu nedenle 1931 yılı Temmuz ayında Irak Kralı Faysal ve Başbakan Nuri Sait Paşa, Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirmişler (Cumhuriyet, 7 Temmuz 1931) ve bu ziyaret sonrasında taraflar arasında ilişkilerin geliştirilmesi adına yetkili birimler ve temsilciler görüşmelere başlamışlardır.

1933 yılına gelindiğinde Irak; Türkiye İran ve Irak ülkelerinin bir saldırmazlık antlaşması imzalayarak karşılıklı güvenliklerini sağlama teklifinde bulunmuştur. Irak'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri göz önünde bulunduran Türkiye; imzalanacak antlaşmada İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin de yer alması gerektiği görüşünde olduğunu bildirmiştir. Türkiye'nin bu talebi nedeniyle her iki ülkeye de teklif götürülmüş, Sovyetler Birliği teklife sıcak yaklaşmış ancak Afganistan'ın da katılması talebinde bulunurken, İngiltere ise teklifi kabul etmemiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu,

2001). İngiltere'nin yer almadığı bir antlaşmada Sovyetler Birliği'nin yer almasının, antlaşmaya taraf olan devletlerle arasındaki güç dengesizliği nedeniyle çeşitli sıkıntılara neden olabileceği değerlendirilmiş ve bu kanaat Sovyetler Birliği'ne bildirilmiştir. Sovyetler Birliği her ne kadar antlaşmaya dâhil olmasa da engel de olmayacağını taraflara bildirmiştir. Sonrasında 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre şehrinde; Türkiye, İran ve Irak arasında antlaşma maddeleri üzerinde uzlaşma sağlanmış (B.C.A. 30-10-0-0/261-760-10) ve antlaşma metni parafe edilmiştir (Soysal, 1999).

Cenevre'de parafe edilen antlaşma sonrasında, Türkiye ile İran arasında birçok konuda anlaşmalar yapılmış ve taraflar arasındaki ilişkiler daha da geliştirilmiştir. Yapılan antlaşmalar şu şekilde sıralanabilir; 7 Ocak 1937 tarihinde "Telgraf ve Telefon Hatlarının Tesisi Antlaşması", 14 Mart 1937 tarihinde "İkamet, Suçluların İadesi ve Adli Müzaheret, Sınır Bölgesinin Güvenliği, Gümrük Faaliyetlerinin Düzenlenmesi, Ticaret ve Dolaşım Antlaşmaları, 20 Nisan 1937 tarihinde Hava Seyrisferi, Baytari ve Trabzon-Tebriz-Tahran Transit Yolu Antlaşmalarıdır (Gönlübol ve Sar, 1990). Taraflar arasında Tahran'da yapılan bu antlaşmalar, 7 Haziran 1937 tarihinde TBMM'de onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir.

1935 yılında Cenevre'de Türkiye, İran ve Irak arasında varılan mutabakat neticesinde antlaşmanın imzalanmayıp yalnızca parafe edilmiş olmasının nedeni Irak'ın, Suudi Arabistan ve Afganistan'ın da antlaşmaya dâhil olması konusundaki ısrarından kaynaklanmıştır. Ayrıca İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlığının çözüme kavuşturulmamış olmasının da diğer önemli bir neden olduğu söylenebilir. Nihayetinde yapılan görüşmeler sonuç vermiş ve Afganistan'ın antlaşmaya dâhil olması kararlaştırılmış, ancak Milletler Cemiyeti üyesi olmayan Suudi Arabistan'ın katılmaması hususuna çok da kıymet verilmemiştir. Diğer bir sorun olan İran-İrak sınır anlaşmazlığı ise Türkiye'nin girişimleri ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in gayretleriyle taraflar arasında gerçekleştirilen ikili görüşmeler neticesinde 4 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da yapılan antlaşma ile çözüme kavuşturulmuştur (Cumhuriyet, 6 Temmuz 1937; Soysal, 1999).

Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında antlaşmanın imzalanması ile ilgili sıkıntıların ortadan kaldırılmış olması neticesinde, tarafların Dışişleri Bakanları Tahran'da bir araya gelmişlerdir. Rıza Şah'ın "Sadabat" adlı sarayında 8 Temmuz 1937 tarihinde antlaşma imzalanmış (Cumhuriyet, 9 Temmuz 1937), Sadabat Paketi adını almış ve taraf devletlerin meclislerinin onayının ardından yürürlüğe girmiştir (Aras, 2010; Soysal, 2000). Antlaşmanın maddeleri şu şekilde sıralanabilir;

- Antlaşmaya taraf olan ülkeler birbirlerinin içişlerine müdahale etmeyeceklerdir.
- Ortak sınırların dokunulmazlığı konusunda saygılı olacaklardır.
- Uluslararası uyuşmazlıklarda ortak çıkarlar gözetilecek karşılıklı fikir alışverişinde bulunacaklardır.
- Birbirlerine yönelik tek başlarına ya da başka devletlerle beraber herhangi bir saldırıda bulunmayacaklardır. Başka devletler tarafından gerçekleştirilecek bir saldırı esnasında kesinlikle saldırıda bulunan devletlere yardım ve destekte bulunmayacaklar. (Bu madde özellikle Irak üzerinde etkisi devam eden İngiltere'ye yönelik Türkiye'nin talebiyle eklenmiştir.)
- Taraflardan herhangi biri saldırıya uğraması durumunda kendini savunma adına karşılık verecek, ancak durumu derhal Milletler Cemiyeti Konseyi'ne taşıyacaktır.
- Taraflardan birisi, antlaşmada yer alamayan herhangi bir devlete yönelik saldırıda bulunması durumunda, diğer devletler paketi sonlandırabileceklerdir.
- Taraf ülkeler kendi topraklarında, diğer taraf ülkenin rejimini hedef alan, kamu düzenini bozmaya yönelik kurulmuş olan örgütlere, çetelere veya oluşumlara yönelik tedbir alacaklar bunların eylemlerine engel olacaklardır. Bu maddenin özellikle Kürt isyanlarının önlenmesi adına önem arz eden bir madde olarak antlaşma hükümleri arasında yer aldığı söylenebilir.
- Taraf devletler aralarındaki anlaşmazlıkları ve sorunları savaş yoluyla değil, 1928 yılında imzalanmış olan, birçok devletin taraf olduğu Briand-Kellogg Antlaşması doğrultusunda barışçı yöntemlerle çözeceklerdir.

- Milletler Cemiyeti Yasasının taraf ülkelere yükledikleri sorumluluklar bu antlaşma ile kısıtlanamayacaktır. Bu madde ile Milletler Cemiyeti Yasasının üstünlüğü kabul edilmiştir.
- Antlaşmanın beş yıl süreyle geçerli olduğu, sürenin bitmesine altı ay kala taraflardan herhangi birisi pakta son verdiğini bildirmezse, paktın beş yıl daha yürürlükte kalacağı kararlaştırılmıştır (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1937). Ayrıca bu maddede, paktın Milletler Cemiyeti Sekreterliğine tescil yöntemlerine yer verilmiştir (Soysal, 2000).

Paktın maddeleri incelendiğinde; hiçbir ülkeye karşı oluşturulmadığı, yalnızca buldukları bölgelerde kendi toprak bütünlüklerini savunmak isteyen ülkelerin, barış ve güvenliğin tesis edilebilmesini sağlamak maksadıyla bir araya gelerek imzaladıkları bir antlaşma olduğu anlaşılmaktadır. Taraf devletler bu pakt sayesinde hem kendi aralarında yaşadıkları sorunları çözüme kavuşturmayı hem de kendilerini batılı emperyalist devletlerin yayılmacı politikalarından savunmayı hedef almışlardır. Bir taraftan da doğulu ülkelerin icabında batıya karşı ortak bir tutum içerisinde olabileceklerini de göstermiştir. Antlaşmanın imzalanmasının ardından taraflar, antlaşma hükümlerinin takibi ile ilgili bir konseyin teşkil edilmesi için protokol imzalamışlar. Teşkil edilen konseyin sekreteryası oluşturulmuş ve yılda en az bir kez Cenevre'de toplanmasına karar verilmiştir. Söz konusu konseyin başkanlığının taraf devletlerin dışişleri bakanlarınca dönüşümlü olarak yapılması konusunda mutabık kalınmıştır. Konseyin 23 Eylül 1937 tarihinde yaptığı ilk toplantıda Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Türkiye'den boşalacak üyeliğe İran'ın aday gösterilmesi kararlaştırılmıştır (Dilan, 1998).

Sadabat Paktı olarak adlandırılan antlaşma, 14 Ocak 1938 tarihinde TBMM'nde onaylanmış, taraf olan diğer devletlerin de onaylamasının ardından, 25 Haziran 1938 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sadabat Paktı'nın imzalanması hem taraf devletler hem de dünya kamuoyunca ilgiyle takip edilmiş, büyük oranda olumlu tepkiyle karşılanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında tesis edilen uluslararası düzenin başlıca aktörlerinden olan İngiltere paktı olumlu karşılarken, Sovyet basınında çıkan haberler Sovyetler Birliğinin imzalanan antlaşmadan pek de hoşnut olmadığını göstermiştir. Fransa'da, bu paktın imzalanmasıyla birlikte Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden uzaklaşarak Batılı ülkelere yakınlaştığı görüşü hâkim olmuşken, Alman basını paktı Türkiye'nin diplomatik alanda elde ettiği bir başarı olarak görmüştür. ABD ise Atatürk'ün girişimleriyle bir araya gelen doğu ülkelerinin barışçı bir adım attıkları görüşünü dile getirmiştir (Gönlübol ve Sar, 1990). Türkiye açısından değerlendirildiğinde, Sadabat Paktı her ne kadar Balkan Antantı gibi bir ittifak antlaşması olmasa da ülkenin doğu sınırlarını güvence altına alan bir saldırmazlık antlaşmasıdır. Ayrıca Ortadoğu coğrafyasında yapılan ilk dayanışma antlaşması olma özelliğine sahip olan Pakt, Ege Denizi'nden Basra Körfezi'ne oradan da Orta Asya'ya kadar olan bir alanda barışın sağlanmasına hizmet etmiştir.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan barış antlaşmaları, savaştan yenik olarak ayrılan devletler açısından siyasi, askeri ve ekonomik açıdan son derece ağır şartlar içermekteydi. Savaş sonrasında imparatorluklar tarih sahnesinden çekilmiş yerlerine küçük devletler ortaya çıkmıştır. Devletlerin sınırları belirlenirken milliyetçilik anlayışından ziyade ekonomik çıkarların gözetilmiş olması, çeşitli etnik çatışmaları ve sınır sorunlarını beraberinde getirmiştir. Bu durum hem Asya hem de Avrupa'da devletlerarası dengelerin bozulmasına neden olmuştur. Oluşturulan yeni düzen özellikle Almanya ve her ne kadar Birinci Dünya Savaşı'nda galip devletlerin safında yer almış olsa da amaçlarına ulaşamayan İtalya'da hoşnutsuzluk yaratmıştır. İtalya başta olmak üzere bu ülkelerin Balkanlar ve Kuzey Afrika ülkelerine yönelik giriştikleri yayılmacı politikalar Balkan ve Ortadoğu ülkelerinin güvenlik endişelerini artırmıştır. Bu nedenle kendi aralarındaki sorunları gerek çözümlenerek gerekse ertelemek suretiyle yakınlaşmış ve güvenlik paktları oluşturmuşlardır. Bunun ilk örneği Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da imzalanan Balkan Paktı'dır. Balkan Paktı'ndan sonra özellikle Türkiye'nin gayretleri ve öncülüğünde kurulan diğer bir güvenlik paktı ise Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da imzalanan Sadabat Paktı'dır.

Sadabat Paketi'nin imzalanmasına Türkiye'nin öncülük etmesinin en temel nedenlerinden birisi, Birinci Dünya Savaşı sonrasında işgalci batılı devletlere karşı vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesindeki başarısından sonra bölgesinde barış ve huzurun devamını sağlayarak toprak bütünlüğünü daim kılmak istemesi olmuştur. Türkiye bu dönemde sahip olduğu yetersiz düzeydeki kaynaklarını çatışma ya da savaş için değil, ülke genelinde gerçekleştirilen modernleşme atılımlarında ve ekonomik yatırımlarda kullanmak istemiştir. Ayrıca Atatürk'ün pakta üye olan devletlerin başkanlarıyla kurmuş olduğu yakın ilişkiler ve devlet başkanlarının Türkiye'ye gerçekleştirdikleri ziyaretler esnasında edindikleri olumlu izlenimlerin de ciddi manada katkısı olmuştur. Sadabat Paketi'ne giden süreçte üye ülkeler kendi aralarında yaşadıkları sınır sorunlarını çözüme kavuşturma şansı elde etmişler, ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmişler ve bölgesel bir güç oluşturarak yayılmacı politikalar izleyen devletlere karşı bir güvenlik şemsiyesi altına girmişlerdir.

Türkiye, Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı sonrasında benimsediği "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesi çerçevesinde öncülük ettiği Sadabat Paketi sayesinde, çözüme kavuşturamadığı sorunlarını büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş, Balkan Paketi ile birlikte değerlendirildiğinde ülke güvenliğini tesis ederek kalkınmaya dönük hamleler yapmaya fırsat bulmuştur. Sadabat Paketi taraf devletlerden hiçbirisinin ayrıldığını bildirmemesi nedeniyle uzunca bir süre geçerliliğini korumuş, ancak İkinci Dünya Savaşı sürecinde İngiltere'nin Irak'ı kontrolü altında bulundurması, İran'ın ise Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgal edilmesiyle anlamını yitirmiştir. Savaş sonrasında İran'ın siyasal bağımsızlığını kazanmasıyla yeniden gündeme gelen pakt, uluslararası düzende ortaya çıkan ciddi değişiklikler ve Sovyet tehdidine karşı 1955 yılında kurulan Bağdat Paketi ile birlikte önemini kaybetmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan soğuk savaş dönemi ve sonrasında da emperyalist güçlerin hedefinde olan Ortadoğu bölgesinde barış ve huzur sağlanamamıştır. Etnik kimlikler ve mezhepsel farklılıklar öne sürülerek, İran-İrak Savaşı'nda olduğu gibi ülkeler birbirleri ile savaşa sürüklenmişlerdir. Terör örgütleri aracılığıyla Afganistan, Irak ve Suriye'de olduğu gibi ülkelerde iç savaş çıkartılmış, sözde demokrasi ve özgürlük getirileceği söylemleriyle uluslararası örgütler kullanılarak askeri müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Türkiye'ye karşı ise gerek siyasi ideoloji ve etnik kimlik temelinde, gerekse dini motifli terör örgütleri kullanılarak huzur ve asayiş bozulmuş, ülkenin kalkınmasının önüne geçilmiştir. Dolayısıyla bölge ülkelerinin sorunlarını kendi aralarında çözme yoluna gitmekten başka çarelerinin olmadığını görmeleri, dış politikalarını belirlerken de emperyalist ülkelerin çıkarları ile kendi çıkarlarını örtüştürmeye çalışmak yerine, bölge ülkelerinin ortak çıkarlarını gözetmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde toprak bütünlüklerini koruma şansları kalmayacak, ya da korusalar bile zenginlik kaynaklarının emperyalist güçler tarafından sömürülmesinin önüne geçemeyeceklerdir.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Tek yazarlı çalışmada, yazarın katkı oranı % 100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması oluşturabilecek herhangi bir durum yoktur.

Kaynaklar

Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001). Orta Doğu ile ilişkiler (1923-1939). B. Oran (Ed.). *Türk dış politikası cilt I (1919-1980)* içinde (s. 357-369). İstanbul: İletişim Yayınları.

Alantar, Ö. Z. (2001). Türk dış politikası Milletler Cemiyeti dönemi. F. Sönmezoğlu (Ed.). *Türk dış politikasının analizi* içinde (s. 71-100). İstanbul: Der Yayınları.

Ankara tarihi bir gün yaşadı. (1934, Haziran 17). *Akşam*, s. 1, 2.

- Aras, T. R. (2010). *Atatürk'ün dış politikası*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Arı, T. (2012). *Geçmişten günümüze Orta Doğu siyaset, savaş ve diplomasi*. Bursa: MKM Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2000). *20. Yüzyıl siyasi tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri [B.C.A.] (1931, 5 Temmuz). Fon: 30-10-0-0/Kutu:258-Gömlek:740-Sıra:7. Irak Kralı Faysal'ın Ankara ziyaretiyle ilgili El Irak, El Alemülarabi ve Sadel Aht gazetelerinde çıkan makaleler.
- B.C.A. (1931, 24 Kasım). Fon: 30-10-0-0/Gömlek:258-Kutu:740-Sıra:20. Irak Kralı'nın meclisin açılışında yaptığı konuşma.
- B.C.A. (1932, 15 Şubat). Fon: 30-10-0-0/Gömlek:259-Kutu:741-Sıra:2. Türkiye ile Irak arasında yapılan anlaşmayla ilgili Irak Hükümetinin yayın organı olan Sadel Aht gazetesinde yayınlanan makale.
- B.C.A. (1932, 9 Nisan). Fon: 30-10-0-0/Gömlek:259-Kutu:741-Sıra:4. Türkiye-İrak arasında yapılan antlaşmaların Irak Meclisince kabulü üzerine Başbakan Sait Nuri Paşa'nın konuşması.
- B.C.A. (1932, 21 Haziran). Fon: 30-10-0-0/Gömlek:259-Kutu:741-Sıra:10. Barzan Şeyhi ile ilgili Türkiye'nin Bağdat Elçiliği'nden gönderilen ve ona cevaben yazılan yazı.
- B.C.A. (1932, 18 Temmuz). Fon: 30-10-0-0/Gömlek: 259-Kutu:741-Sıra:11. Irak Hükümeti'nin Barzan Şeyhi'ne karşı giriştiği harekâta yardımlarından dolayı Türkiye'ye teşekkür ettiği.
- B.C.A. (1928, 2 Mayıs). Fon: 30-18-1-1/Gömlek:28-Kutu:25-Sıra:19. Atatürk tarafından Afgan Kralı'na hediye olarak bir kılıç verilmesi.
- B.C.A. (1926, 17 Kasım). Fon: 30-18-1/Gömlek:21-Kutu:69-Sıra:16. Afgan Hükümeti ile yapılan dostluk antlaşması gereğince Afganistan'a hediye edilecek silahların ordu kadrosundan çıkarılması kararı.
- B.C.A. (1940, 11 Temmuz). Fon: 30-10-0-0/Gömlek:258-Kutu:734-Sıra:6. Afganistan-İran hudut anlaşmazlığının halledilmesinden dolayı Afgan Hükümeti'nce Türk Dışişlerine gönderilen teşekkür telgrafı.
- B.C.A. (1937, 29 Aralık) Fon: 30-10-0-0/Gömlek:258-Kutu:733-Sıra:26. Afganistan'da Türk mütehassıslar elinde bulunan işler ve buralarda görevli personele dair rapor.
- B.C.A. (1938, 13 Eylül). Fon: 30-10-0-0/Gömlek:258-Kutu:734-Sıra:3. Afganistan'da görevli bulunan doktor, subay ve öğretmenlerimiz ile Almanya'nın Afganistan'da Türkiye'ye karşı rakip olma çalışmalarına dair rapor.
- B.C.A. (1925, 8 Kasım). Fon: 30-10-0-0/Gömlek:260-Kutu:753-Sıra:40. İran hükümetinin cumhuriyet ilan ettiğine dair istihbarat.
- B.C.A. (1932, 25 Ocak). Fon: 30-10-0-0/Gömlek:230-Kutu:547-Sıra:9. İran ile Hudut İtilafnamesi ve Hakem Muahedenamesinin imzalandığı.
- B.C.A. (1933, 21 Ocak). Fon: 30-10-0-0/Gömlek:261-Kutu:758-Sıra:2. Türkiye seyahati sırasında, imzalanan iki antlaşmayı Meclis'e sunuşta, İran Hariciye Veziri Furugi Han'ın yaptığı konuşma.

- B.C.A. (1933, 24 Nisan). Fon: 30-10-0-0/Gömlek:261-Kutu:758-Sıra:5. Türkiye-İran ilişkilerinin devamlı düzelmeğe başladığı hakkında Tahran Büyükelçiliği'nin yazısı.
- B.C.A. (1935, 28 Eylül). Fon: 30-10-0-0/Gömlek:261-Kutu:760-Sıra:9. İran-Afgan sınır ihtilafı ve bu husustaki hakem kararı.
- B.C.A. (1935, 28 Eylül) Fon: 30-10-0-0/Gömlek:261-Kutu:760-Sıra:10. Türkiye-İran-Irak arasında Cenevre'de üçlü olarak imza edilecek Misak projesi.
- Bostancı, M. (2020). *Irak'ta monarşinin sonu (1958 Irak ihtilali)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Börklü, M. Y. (1999). Tarihsel boyutu içinde Afganistan'daki gelişmeler ve Türk-Afgan ilişkileri. *Avrasya Dosyası*, 4(Afganistan-Pakistan özel sayı), 79-93.
- Canatan, Y. (1996). *Türk-İrak münasebetleri (1926-1958)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çetinsaya, G. (1999). Atatürk dönemi Türkiye-İran ilişkileri (1926-1938). *Avrasya Dosyası*, 5(3), 148-175.
- Çetinsaya, G. (2000). Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran ilişkileri 1919-1925. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(48), 769-796.
- Demirci, G. (2003). Irak'taki Türkler. A. Ahmetbeyoğlu, H. Cengiz ve Y. Başkan (Ed.). *Irak dosyası II içinde* (s. 103-114). İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Dilan, H. B. (1998). *Türkiye'nin dış politikası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Genelkurmay belgelerinde Kürt isyanları I.* (2012). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1990). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gönlübol, M., Sar, C., Esmir, A.Ş., Sander, O., Ülman, A.H., Bilge, A.S., Sezer, D. ve Kürkcüoğlu, Ö.(1982). *Olaylarla Türk dış politikası Cilt I (1919-1973)*. Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.
- Görgeç, İ. (2022). XIX. Yüzyıldan günümüze emperyalizmin gölgesinde Afganistan. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 387-426.
- Habeşistan'da harb fiilen başladı. (1935, 4 Ekim). *Cumhuriyet*, s. 1, 9.
- Hale, W. (2003). *Türk dış politikası (1774-2000)*. (P. Demir, Çev.) İstanbul: Mozaik Yayınları.
- İran'la iki muahede dün imza edildi. (1932, 6 Kasım). *Milliyet*, s. 1, 6.
- Kasalak, K. (2007). Irak'ta manda yönetiminin kurulması ve Atatürk dönemi Türkiye-Irak ilişkileri. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, (9), 187-201.
- Kaymaz, İ. Ş. (2005). Arap-Kürt karşıtlığı temelinde Irak'ın parçalanmasına giden yol ve Türkiye. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1(1), 7-33.
- Kaymaz, İ. Ş. (2007). Aldatılan bir halkın trajedisi: Asuriler (Süryaniler). *Akademik Ortadoğu*, 1(2), 109-135.
- Koçsoy, Ş. (1999). *Irak Türkleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Marr, P. (2012). *The modern history of Iraq*. Colorado: Westview Press.
- Nadi, Y. (1931, 7 Temmuz). Kral Faysal Hz. Ankara'nın misafiri. *Cumhuriyet*, s. 1.
- Reisicumhur Hz. ile Kral Hz. arasında müteaddit ve çok samimi mülakatlar olmuştur. Ticaret ve ikamet mukavelesi akdedilecek. (1931, 9 Temmuz). *Milliyet*, s. 1.
- Runion, M. L. (2007). *The history of Afghanistan*. London: Greenwood Press.
- Sadabat Paktı'nın imzasından sonra. (1937, 11 Temmuz). *Cumhuriyet*, s. 1, 8.
- Saray, M. (1981). *Dünden bugüne Afganistan*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Sarıkaya, Y. (2012). *Geçmişten günümüze İran: Tarih, siyaset, toplum ve kültür*. Ankara: TASAV.
- Soysal, İ. (1997, Ekim 15-17). 1937 Sadabat Paktı. İ. Soysal (Ed.) Ankara. *Çağdaş Türk diplomasisi: 200 yıllık süreç sempozyuma sunulan tebliğler* (s. 327-342). Ankara: TTK Yayınları.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin siyasal antlaşmaları (1920-1945)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Şahin, M. (2007). *Atatürk dönemi ve sonrası Türk-Afgan ilişkileri*. İstanbul: TASAM Yayınları.
- Şahinşah Hz. gerek Kars'ta gerek Erzurum'da büyük merasimle karşılandı. (1934, 13 Haziran). *Akşam*, s. 1.
- Şark Misakı dün imzalandı. (1937, 9 Temmuz). *Cumhuriyet*, s. 1.
- Şark Misakı'nın imzası arifesinde İran-İrak hudud ihtilafı resmen halledildi. (1937, 6 Temmuz). *Cumhuriyet*, s. 1, 3.
- Şimşir, B. N. (1981). *Atatürk ile yazışmalar I (1920-1923)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şimşir, B. N. (2004). *Türk-İrak ilişkilerinde Türkmenler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şükrü, A. (1932, 5 Ekim). Irak Milletler Cemiyeti'nde. *Milliyet*, s. 1.
- Tahran'da muahede imzalandı. (1932, 23 Ocak). *Milliyet*, s. 1.
- Tripp, C. (2007). *A history of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Türk - Irak muahedeleri bugün imzalanıyor. (1932, 10 Ocak). *Cumhuriyet*, s. 1, 6.
- Türkiye Cemiyeti Akvam'da. (1932, 19 Temmuz). *Milliyet*, s. 1, 6.
- Uçarol, R. (1987). *Siyasi tarih*. İstanbul: Harp Akademileri Basımevi.
- Yeniçeri, Ö. (2006). Tarih sarkacında Irak Türkleri ve gelecek. *Global Strateji Dergisi*, 1(3,4), 14-34.

Extended Abstract

Introduction

The peace treaties made after the First World War, brought along new problems and disagreements instead of solving the problems between the countries. While Italy and Germany were coming forward as the countries that wanted to change the current order in this period, England and France were on the side against the changing of the order. Atatürk considered that entering a war is a suicide as long as the independence of a state was not endangered and he adopted the idea of solving problems through diplomacy.

In this period when the world order began to reshape; Turkey initially wanted to establish friendly relations with neighboring countries in order to preserve its independence, territorial integrity and borders, then in the following process, these relations were built on stronger foundations by signing defense and security pacts. The first one of these pacts was the Balkan Pact that signed by Turkey, Greece, Yugoslavia and Romania in 9th February 1934. The other one was the Sadabat Pact which included Turkey, Iran, Iraq and Afghanistan and signed in 8th July 1937. In this study, Turkey's relations during the Atatürk period with the countries that were members of the Sadabat Pact were handled by making use of archival documents and national newspapers of the period and the foreign policy practices of the countries in international relations were tried to be perused.

Conclusion

Sadabat Pact did not only provide security for its members against imperialist countries and their expansionist policies but also resolved their border disputes and agreed to take joint measures against the separatist Kurdish rebellions within their borders by signing the pact. Turkey could not prevent the Mosul problem from being resolved in favor of Iraq as England wanted. Because Turkey preferred a solution instead of fighting with one of the most powerful countries of the period, such as England, due to its struggle against the Kurdish rebellions within its borders, even if it was not very pleased. In addition Turkey did not want to experience the same difficulties in the solution process of the Hatay problem, it showed serious effort and pioneered for the signing of the Sadabat Pact. Also acted as a mediator and arbitrator in solving the problems between the members of the pact.

When the articles of the pact are examined; it is understood that it is not created against any country. The aim of the countries which signed the pact is to defend their territorial integrity and to ensure peace and security in their regions. They wanted to solve the problems between each other and to defend themselves from the expansionist policies of the western imperialist states. Also, it has also shown that eastern countries can have a common attitude towards the west if necessary. The signing of the Sadabat Pact was followed with interest by both the countries people that signed the pact and the world public opinion. It was met with a mostly positive reaction in general. While Britain, one of the main actors of the international order that was established after the First World War, welcomed the pact, the news in the Soviet press has shown that the Soviet Union was not very happy about it. The view that Turkey moved away from the Soviet Union and became closer to Western countries with the signing of this pact was dominant in France. The German press saw the pact as a success achieved by Turkey in the diplomatic field. The USA, on the other hand, expressed the opinion that the eastern countries, which came together with Atatürk's initiatives, took a peaceful step. When evaluated from Turkey's perspective, although the Sadabat Pact is not an alliance agreement like the Balkan Pact, it is a non-aggression agreement that secures the eastern borders of the country. In addition, the Pact, which has the feature of being the first solidarity agreement made in the Middle East geography, served to ensure peace in an area from the Aegean Sea to the Persian Gulf and to Central Asia.

Turkey has largely resolved the border problems with eastern neighbour countries by the Sadabat Pact which Atatürk pioneered within the framework of the principle of "Peace at home, peace in the world". The Sadabat Pact when evaluated together with the Balkan Pact, founded the opportunity to take steps towards development by establishing the country's security. The Sadabat Pact

remained in effect for a long time, since none of the signatory states reported their departure. However, it lost its meaning by England's control of Iraq and Iran's occupation by the Soviet Union and England during the Second World War. The pact, which came to the agenda again after Iran gained its political independence after the war, lost its importance with the Baghdad Pact, which was established in 1955 against the serious changes in the international order.

After the Second World War, peace and tranquility could not be achieved in the Middle East region, which was the target of the imperialist powers during and after the Cold War period. By asserting ethnic identities and sectarian differences, countries were dragged into war with each other, as in the Iran-Iraq War. Civil wars broke out in countries such as Afghanistan, Iraq and Syria by using terrorist organizations. Then military interventions were carried out against these countries by using international organizations with the so-called democracy and freedom. The imperialist countries disturbed peace, security and revert the development of Turkey, by using different terrorist organizations, which were based on political, ideological and ethnic differences in the country. In conclusion, it would not be wrong to say that, the Middle East countries have no choice to resolve their problems among themselves. While determining their foreign policies, they should look after the common interests of the countries in the region, instead of trying to match the interests of the imperialist countries with their own interests. Otherwise, they will not have a chance to protect their territorial integrity or even if they do, they will not be able to prevent the exploitation of wealth resources by imperialist powers.